

БОГДАН КРАВЦІВ

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ
І ЙОГО „ОСТАННІЙ ПРОРОК“

Нью Йорк — Торонто — 1960

Накладом Комітету для видання творів Леоніда Мосендза

diasporiana.org.ua

БОГДАН КРАВЦІВ

**ЛЕОНІД МОСЕНДЗ
І ЙОГО „ОСТАННІЙ ПРОРОК“**

Нью Йорк — Торонто — 1960

Накладом Комітету для видання творів Леоніда Мосендза

Printed in Canada

Відбитка вступної статті до роману Леоніда Мосендза
"Останній пророк", Торонто, 1960

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ І ЙОГО "ОСТАННІЙ ПРОРОК"

Ще всього дванадцять років минуло з дня смерти Леоніда Мосендза та й помер він у вільній Швейцарії ще за нашої генерації, а вже при встановлюванні його біографії виникають неспорні інколи труднощі. Опубліковані досі матеріали до Мосендзового життєпису такі часом суперечливі своїми даними й фактами, що приймати їх треба з великою дозою обережності. Тому й тут буде зроблена спроба побудувати біографію Мосендза виключно на підставі даних, устійнених в його листуванні і в творах, або підтверджених ним же самим інформацій його знайомих чи сучасників.

Народився Леонід Мосендз 20 вересня 1897 року в Могилеві Подільському в родині місцевого службовця Марка Мосендза. Матір'ю його була Марія з Ласковців — донька лісничого в Костополі на Волині.

Батьківський дім, його атмосферу і дитячі роки проведені в ньому вивів сам Мосендз у своїй поза всяким сумнівом автобіографічній повісті "Засів" (видаана 1936 р. в Чернівцях і нагороджена премією Українського Католицького Союзу у Львові). Герой повісті хлопчик Ніно, батько якого — це "повірений" у справах багатого польського дідича Павло Людкевич, родом із колишньої дрібної української шляхти, спочатку спольонізованої і потім зрусифікованої. Панівною в домі Людкевичів — російська мова, українську знають, але вживають тільки у стосунках із простими людьми. Український, підсвідомий тільки, патріотизм пробуджується в малого хлопця під впливом українського оточення, селянських розповідей про Україну, про українських козаків та гайдамаків. Уже тоді в юнацькі роки Мосендз читав Шевченкового "Кобзаря", про що свідчать згадки у його творах і про що він оповідав своїм друзям.

Атмосфера дідового, по матерній лінії, дому введена в поемі "Волинський рік" (видаана 1948 року у Мюнхені), що й Леонід Мосендз присвятив доньці Марійці, як спомин про "безбережне мо-

ре" її роду. Герої цього твору Марко й Валя (Валентина — імення Мосендзової сестри), відвідуючи свого діда й бабуню в Підзбужі на Волині, слухають легенди про предків литвинів, що під Грунівальдом громили тевтонів і потім жили то на Поліссі, то на Волині, ознайомлюються з розповідями діда Осипа про бабуню з-над Мазурських озер, що втратила в польському повстанні брата Яна й, одружившись, знайшла нову вітчизну у волинському Підзбужі. Тут же із бабуниних "історій віджеврілих давнин, укритих попелом любови й крові", із її "легенд забутих", із "ритмічної завожености балад" малий Марко — Леонід Мосендз — одержує перший

"ковток питва

із джерела кастальської принади,
приймавши першу правду з тим ковтком,
що слово є усього початком".

Вірогідність життєписних даних, приведених особливо ж в останньому творі, підтвердив згодом і сам Мосендз у своїх листах до Ганни й Арсена Шумовських, інформуючи їх про генезу "Волинського року": "писав із споминів про свого діда, про Костопільщину, про бабу, про перекази.. Все докупив для доньки, яка вже з того всього нічого не знає" (лист від 21 квітня 1948). Ближчі дані про свого діда й бабу подав Мосендз у листі від 10 липня 1948, пишучи: "Мій псевдонім — це прізвище мого діда — лісничого в Костополі — Осип Лясковець. Його перші дві жінки — це були, здається, сестри Борущькі. Знаєте таких попів з Волині? Третьою була моя баба — полька Селюжицька-Корзонь, значно молодша від нього, що в нього закохалася. — Натяк на це в "Воли. рік". Мати цього Ляковця була ще греко-католичка, що десь у 30-их роках минулого ст. мусіла "повернутися". Це також у "Волин. року".

Було в Леоніда Мосендза двоє братів і одна сестра — Валентина. Молодший брат помер від менінгіту, мавши 6 з половиною року — був дуже здібною дитиною: сам навчився читати, рахувати й писати, і Леонід, якому тоді було 8 років, "перший раз зрозумів, як писав потім у листі до Шумовських (від 11 травня 1948), — що таке смерть." Другий брат, мабуть старший за Леоніда, пам'яті якого Мосендз присвятив новелю "Брат" у збірці "Людина Помірна", помер у нього ж на руках, як воєк армії УНР, в 1920 році, як про це згадував Леонід потім у листі до Арсена Шумовського від 7 — 8 лютого 1948. Сестра Валентина одружилася з комуністом,

що було великою трагедією для Леоніда, була заслана в Казахстан і в 1947 році жила уже з другим чоловіком, інженером за фахом, на Кубані.

Батько Леоніда помер дуже рано, мабуть ще в першій половині першого десятиріччя 20-ого ст. В листуванні Мосендза 1945 - 48 рр. згадок про нього немає. Мати й бабуня його, що була надхненницею його в Підзбужжі, померли в січні 1920 року в містечку Гнівані над Бугом на Поділлі, де Леонід Мосендз в 1918 - 1920 рр. вчителював. Смерть матері пережив Мосендз дуже тяжко. "Відтоді я тільки раз плакав" — писав потім у листі від 27 липня 1947, згадуючи, що на похоронах була й пані Ганна, дружина Арсена Шумовського, яка разом з ним вчителювала в той час у Гнівані. У своїх (рукописних ще) спогадах про Леоніда Мосендза в ті роки Ганна Шумовська пише, що жив тоді Мосендз у Гнівані в окремому будиночку при школі разом із матір'ю, бабою і сестрою. В хаті їх світилася лампадка перед православним образом Матері Божої, а поруч на шафці стояла Її ж католицька статуетка. Баба Мосендзова була католичкою, а мати і решта родини православні. В 1919 р. померла мати Мосендза на удар серця, а трохи згодом баба його на тиф. Леонід, палкий і поривчастий хлопець, дуже розпачав, але мужньо перекосив горе. Хворів на тиф під час свого перебування у Гнівані теж і сам Леонід.

Справи свого походження і свого родоводу торкався Леонід Мосендз декілька разів у листах до своїх знайомих в 1945 - 1948 рр. Зокрема характеристичні його визнання про це в листі до Р. Гармаша від 18 червня 1948 р.: "Я не поляк, хоч походжу з українсько-польсько-литовського роду, без краплі московської крові. Хтось від когось мусить походити, й я не соромлюся, що мої предки билися проти тевтонського ордену, проти москалів і багато їх упало в чесному бою, а не захищаючи Москву, як унтерофіцери, чи підбиваючи Кавказ або Бухару... Те, що мої предки були литвини й поляки — ще не є ганьбою. Ганьбою би було якби моя душа кінчалася на -ський, як і нікчемні душі тих ф..., що хоч і є "енками" по расі, але мають душу на "оф"."

Ближчих даних про хлоп'ячі шкільні роки Леоніда Мосендза в його листуванні немає. Згідно із спогадами Пафнугія Чупруна, записаними Гаврилом Гордієнком (див. До біографії Л. Мосендза, "Українські Вісті", Новий Ульм від 4 червня 1959), Леонід жив від семи літ життя, після смерті батька, в Явтушкові і потім у Яришові

Могилівського повіту в домі Чупруна, дружина якого Анатолія була рідною тіткою Леоніда. В Яришеві закінчив Мосендз 1911 р. двокласову школу і потім вчився в учительській семінарії у Вінниці, закінчивши її в 1915 р. з дуже добрим успіхом.

Факт свого перебування в учительській семінарії у Вінниці підтвердив сам Мосендз у листі до Арсена Шумовського від 10 липня 1948, подаючи водночас дуже цікаві дані про свою тогочасну національну свідомість. Торкаючися актуальної в той час на еміграції в Західній Європі справи "східництва" і ствердивши, що і сам він "східняк, хоч ніколи в житті не був малоросом", Мосендз пише: "Знаєте, я вчився в Вінниці в учит. семінарії, нас було 40, коли була 1913 р. перепись — всі написали, що вони малороси — лише я й один ще — що ми "русскіє". Був я російський патріот". Цим своїм категоричним ствердженням Мосендз підірешлював тільки висловлюване ним багато разів у листуванні негативне ставлення до "малоросійства" і "малоросів".

Коли і як відбувся перелім у Мосендзовім світогляді і його зворот до українства, встановити на підставі наявних під сучасну пору матеріалів важко. Деяку вказівку в цьому напрямі дає лист до Р. Гармаша від 19 червня 1948 року, в якому Мосендз стверджує ще раз, що "до 1918 року я був російським (не малоросійським) патріотом" і що "за 1 місяць з мене був український націоналіст. Бо, прочитавши історію Грушевського, доти незнаму мені, я захлиснувся від величі того народу, з якого пішли мій дід, моя мати, мій батько, серед якого жив, виріс і якого доти не смів знати я". З цього визнання можна зробити тільки той висновок, що кристалізація української національної свідомости відбулася в Мосендза під впливом українського державного відродження вже після його виходу з рядів російської армії, до якої він був покликаний після закінчення 18 літ життя у 1916 або 1917 році.

Опубліковані досі відомості про військову службу Мосендза і в царській російській армії і в армії УНР такі суперечливі, а то й фантастичні, що їх треба залишити без уваги. На підставі наявного епістолярного матеріалу можна ствердити тільки такі факти й дати: як Мосендзові було 20 років, значить у 1917, він перебував на румунському фронті (лист до Шумовського від 24 травня 1948). Рік пізніше Мосендз був в армії УНР, як про це пише він у картці від 15 грудня 1947 р. до Михайла Селешка, полемізуючи з ним: "А що члени УПА молоді, то це не так страшно. Скільки мені було

років, коли я був у 1918 році в армії УНР?" Служба Мосендза в цій армії мусіла бути переривана, як це доказують цитовані вже листи і спогади про його вчителювання у Гнівані в р. 1918 - 20 і Мосендзова згадка в листі до Ганини й Арсена Шумовських від 7 - 8 лютого 1948 року, що: "я р. 1920 весною після маминої смерті хотів попом бути... Я вже почав і студіювати, але, поїхавши до вінницького єпископа Володимира, довідався, що обов'язково треба женитися. А я не хотів. А потому прийшла армія УНР..." Посереднім доказом перебування Мосендза в рядах українських збройних сил можуть бути його поетичні і прозові твори із військовими сюжетами, зокрема його оповідання у збірці "Людина покірнa" (перше видання у Львові 1937 р. і друге у Вінніпегу 1951).

З армією УНР подався Мосендз на еміграцію в Польщу, де початково перебував у Ченстохові, працюючи якийсь час в українській читальні, влаштованій Бритійським Допомоговим Комітетом для українських емігрантів, і звідки мабуть уже в 1922 році переїхав до Подєбрад у Чехословаччині. І в Ченстохові і в Подєбрадах він відомий уже як поет, хоч в діяльності тодішніх літературних гуртків активної участі не брав.

З самого початку свого перебування в Чехословаччині Мосендз присвятив свою увагу і всі свої зусилля передусім науці — інженерним студіям.

Закінчивши тільки вчительську семінарію ще в 1915 році і не мавши відповідних умов і знання для запису до Української Господарської Академії, тодішньої еміграційної політехніки, заснованої 1922 року в Подєбрадах, Леонід Мосендз записується на матуральні курси реальної гімназії і закінчує їх з відзначенням на протязі одного року, як учень першої найміцнішої групи. Після одержання матурального свідоцтва, в 1923/1924 стає студентом хемічно-технологічного відділу Української Господарської Академії, добуваючи в 1928 році фаховий титул інженера технолога. В студентські роки Мосендз не тільки вчиться, але й виконує обов'язки асистента, початково при кафедрі технічної фізики і пізніше при кафедрі хемічної технології. В останні роки студій спеціалізується в ділянці перероблення нафти і з цієї ж ділянки робить свою дипломову працю і приготовляє проєкт нафтодестиларні у проф. Василя Іваниса. Одержавши інженерний диплом, своїх студій не припиняє, але ж залишається в Академії, як професорський стипендіант для підготовки у професори. На протязі шести років працює

ще теж, як асистент у проф. В. Іваниса і експериментальну працю для здобуття докторської дисертації робить у проф. Вондрачека в Брні. Обороняє свою докторську дисертацію 1931 р. в Українській Господарській Академії. Разом із своїм колегою інж. Олександром Неділком Леонід Мосендз стає одним із двох перших інженерів-технологів УГА із титулом доктора технічних наук.

Добиваючися інженерного і докторського титулу, Мосендз продовжує свою науково-дослідну роботу в теоретичній і в практичній ділянках. У співпраці із проф. Миколою Вікуллом (1887 - 1935) Мосендз, ще студентом перекладає підручник д-ра Яр. Форманека "Короткий нарис неорганічної хемії", який появляється 1924 р. у виданнях Академії (стор. 330, мал. 30) і потім, уже ставши доктором технічних наук, разом з професором В. Іванисом працює над поліпшенням та удосконаленням різних лабораторійних приладів. Для великої праці проф. В. Іваниса "Бітуми та їх аналоги" приготував тоді Мосендз понад 1000 малюнків. Як записано в аналах Академії, "регулююче урядження для лещат бюреток Мора, опубліковане Леонідом Мосендзом, виявило себе так придатним до вжитку, що фірма V. Veit у Празі купила у Мосендза право на вироблення і продаж цього урядження, а в бернянській політехніці зараз же ввели його у своїй лабораторії" (Див. С. Наріжний: Українська еміграція. Ч. I. Прага, 1942 стор. 266). Деякі його дослідні праці були опубліковані в німецьких журналах. З першого року своїх студій Л. Мосендз працює теж членом управи Видавничого Товариства при УГА в Подєбрадах.

В 1937 — 38 рр. Мосендз працював учителем у комерційній школі в Хусті на Закарпатті і написав та видав там підручник товарознавства. Коли мадари окупували Закарпаття, Мосендз з усією школою пішки перейшов до Братислави і працював у братиславському дослідному відділі винарства, пишучи словацькою мовою декілька праць із цієї ділянки. Одну з цих праць вибрав був проф. В. Іванис і запропонував в Українському Технічно-господарському Інституті, як Мосендзову габілітаційну працю на доцента цього Інституту. Було це в 1945 році і здійснити цієї габілітації Мосендзові вже не повелося ані в Подєбрадах ані потім на еміграції, коли Інститут продовжував свою діяльність в Регенсбургу.

Важливі доповнення до цього короткого огляду наукових студій і діяльності Леоніда Мосендза, зробленого на підставі опублікованих у хроніках УГА даних, як теж спогадів проф. Василя Іва-

ниса, подав сам Мосендз у своєму листі до інж. Арсена Шумовського, писаному дня 17 червня 1948 р. "Моя хемія була добра — згадує Мосендз, прикований до ліжка у швейцарській санаторії Моттекс. — Лише я з неї покористав мало. Коли р. 1931 працював над дисертацією на техніці чеській у Брні, малося на меті, що опісля поїду до Англії спеціалізуватися на газовому ділі... Докторат зробив, але Академія луснула... Потому я працював, як інженер-будівник: проєктував дороги, на кампанію їздив на цукровари. Варто було для того робити докторат? Р. 1939 до 1945 в державному словацькому винарському інституті. Канцелярщина й рутина. У Брні би з мене були люди. Знаєте Ви, що таке "тяжка вода"? За її відкриття Урей дістав Нобелеву премію. Я про неї знав перед Уреєм. А де було робити? Було ще декілька речей, от, напр., тепер модерні сілікони. Я пропонував професорові ще р. 1930 над ними попрацювати. Але ці речі робляться лише в лябораторії. Добра це річ, чиста, прецизна! Одна така мікровага чого варта (а я вже й забув на ній важити!). От тепер з мене "він і хемік і поет — одним словом вінігрет..."

Всі колеги Леоніда Мосендза за фахом в роки його студій в Академії підкреслюють його просто вииняткову енергію і наполегливість у студіях і в науковій діяльності, його замилювання до організованости, порядку і закономірности і його невсипуцність і невтомність. Все це тим більше надзвичайне, що був Мосендз не надто сильної конструкції і до того вже із студентських років хворів на сухоти, внаслідок чого, вже по закінченні студій, він мусів часто лікуватися по санаторіях.

Товариш Мосендза з Української Господарської Академії в Подєбрадах і колега за літературним фахом і зацікавленнями — Євген Маланюк гадає, що "справжнім покликанням Л. Мосендза була наука, в нім бо коренився в чені й в найточнішим значенню цього, на жаль, так стертого за останній час слова". "Наукові здібности (а в тім і здібність "вчителя" студіювати) — пише Є.М. у статті про Л. Мосендза, надрукованій у п'яту річницю його смерти (Вісник ООЧСУ, жовтень 1953) — цієї людини просто феноменальні... Треба дивуватися його здібностям, його енергії, його пильности... Треба подивляти таку несамовиту істотно творчу енергію в невеликій сухуватій постаті тієї людини, якої — дивно! — ніколи не пригадую собі ані "стомленою", ані спраглою "відпочинку", ані неакуратно чи навіть неохайно одагненою. Почина-

ючи від його точних стриманих висловлень і кінчаючи його чітким майже каліграфічним і при тим оригінальним почерком, — він був людиною цілком закінченого стилю. Це був уроджений учений-дослідник (його фахом була нафта та її деривати), напевно — видатний професор-піонер і, правдоподібно — талановитий організатор, бо ширину його зацікавлень і невичерпальну енергію його, напевно, не можна було б обмежити лише лабораторією і кабінетом”.

Не погоджуючися з кінцевим висновком цитованої статті про Леоніда Мосендза “доктора-інженера, не письменника” і з висловленою перед тим думкою, що “Леонід Мосендз... “уродженим письменником, письменником з долі і покликання — не був”, треба ствердити на підставі широких літературних не тільки зацікавлень, але й літературних досягнень Мосендза і в ділянці поезії і прози, зокрема беручи до уваги останніх чотири роки його творчого горіння під час перебування в Австрії і в Швейцарії, зафіксованого і в його надрукованих творах, і в романі “Останній пророк” й особливо ж у його оригінальному і неперевершеному листуванні, — що другим і в останні роки життя єдиним справжнім покликанням Леоніда Мосендза було мистецтво слова, література.

Покликання це не виникло в Мосендза у висліді лектури, студій чи внаслідок суспільно-політичних умов даного часу. Із казальських джерел світової й української творчості, із животворних глибин української стихії перші ковтки натхнення випив Леонід Мосендз ще дитиною, як це показують і “Засів” і “Волинський рік”. Під час воєнних років не розлучався він із зошитом своїх перших віршів. Про перші літературні спроби Леоніда Мосендза інформує й Ганна Шумовська, згадуючи спільні з Мосендзом роки вчителювання у Гнівані над Богом. Ще під час свого перебування в Ченстохові Мосендз був відомий як поет і в 1923 році в Подєбрадах його визнавали вже як “талановитого і культурного поета”. Літературою займався він із самого початку своїх студій у подєбрадській Академії, не зважаючи й на те, що в ті роки він днями і ночами перебував у своїй лабораторії, “поза якою — як свідчить М. Мухин — він в той час не існував”. 5 липня 1924 року Мосендз бере участь у літературній вечірці, влаштованій у студентському домі на Альбертові в Празі, де читає кілька уривків із ліричної драми “Вічний корабель”. В тому ж часі по-

чинає друкувати свої вірші в органі ЦЕСУС-а "Студентський Вісник", що почав появлятися наприкінці 1923 р. і потім в інших журналах, особливо ж з 1927 в львівському "Літературно-Науковому Віснику" і згодом "Віснику". Літературній творчості віддається Мосендз із такою ж невсипущістю й енергією, як і науковим студіям: довгими ночами пише і вишліфовує згадану драматичну поему "Вічний корабель" та вірші, м.ін. цілий цикл на біблійні теми, надрукований згодом, 1934 р., у буковинському журналі "Самостійна Думка". Десь наприкінці двадцятих років Мосендз написав прозою драму невідомої назви і змісту, яку Мухин переслав до редакції "ЛНВісника". До друку її не прийнято, і Мосендз її знищив.

Коли судити з поезій друкованих в ЛНВіснику (до 1932 р.) і "Віснику" (починаючи з 1933 р.), на кінець двадцятих і початок тридцятих років припадає розцвіт літературної творчості Леоніда Мосендза, як поета. Захопившись формою сонета, що відповідала прецизній та організованій вдачі Мосендза і його стислому спрямуванню науковця ("Улюблений мій — різьблений сонет... Обчислений і точний, як брегет... Покірний зовам кожного нюансу" — вірш "Сонет сонету", ЛНВ, кн.ІІ за лютий 1928), Мосендз дає тоді низку досконалих формально і змістово сонетів. Першою його більшою річчю в тому напрямку був написаний 1933 р. вінок сонетів, п.н. "Юнацька весна", присвячений Праматері Роду (надрукований у квітневій книжці "Вісника" за 1934 рік). До розвинутого у "Юнацькій весні" мотиву —

"Праматір'ю в космічний океан...

Ти ллєш мого Роду вічне море" —

Мосендз повернеться згодом, уже під час другої еміграції, 1946 р. у Зеефельді в Тиролі, у поемі-спогаді про "Волинський рік", присвяченій єдиній доньці Марійці на пригадку, що

"це твого роду безбережне море,
що здала роколом легенд гуде..."

Цього ж самого — 1933 р. — під час перебування у Братиславі закінчив Мосендз працю над своєю ліричною поемою "Вічний корабель", перші уривки з якої читав ще на літературному вечорі 1924 р. і над якою працював майже цілих десять років. Присвячена поема А.Б. Л-ій (Аллі Лисянській), доньці професора УГА Бориса Лисянського, в домі якого в Німбурку біля Подєбрад Мосендз часто перебував. Алла Лисянська була авторкою багатьох

дружніх карикатур на Мосендза й вона теж зробила обкладинку для першого видання Мосендзової повісти "Засів". Поема "Вічний корабель" була надрукована в 10-ій книзі львівського "Вістника" (за жовтень 1933 р.).

Відбувається дія цієї драматичної поеми Леоніда Мосендза у Фляндрії, в місті Брюгге, наприкінці 16-ого Віку "після замордування Вільгельма Оранського, правителя свобідних Нідерляндів, прозваного Мовчазним (1533-1584)". Поставивши як мотто над поемою слова із твору Шарля де Костера "Уленшпігель" — "Попіл спалених тисне мені в грудях", Мосендз розвинув у ній проблему, що хвилювала його в усій його творчості: боротьби з наїзником і права на вихід борців і їх родин на еміграцію. Герой поеми Ганс ван Лоос в обличчі кривавого наїзду еспанців зрікається думки про дальшу боротьбу і готується покидати рідне місто і Фляндію разом із усім родом і населенням міста Брюгге і шукати за океаном нової вільної і безпечної вже від ворогів вітчизни:

"Одни

Спасіння путь є перед нами:
Лишити Брюгге! За морями
Шукати місця знов для стін
Нового Брюгге!"

Переконавши батьків міста в доцільності великого ісходу за море, Ганс ван Лоос зустрічається із рішучим спротивом власної ж дружини і дітей. Всі вони відмовляються лишати "край батьківських могил", міняти стару вітчизну на нову, готові не тільки до нового бою з наїзником, але й до певної смерти в обороні рідної землі. Залишає місто сам батько Ганс ван Лоос із сином Класом та горсткою таких же зневірених, як і він шукачів нової батьківщини. Прокляті рідними дітьми, що лягли під ворожими мечами на стінах Брюгге і на фляндських полях, Ганс і його супутники збиваються на морі із шляху і примарою Вічного Корабля починають свій довічний рейс по океані часу, не добиваючися ні пристані, ні нової вітчизни, ні навіть смерті-спокою в морській глибині.

До трагічної теми покидання батьківщини, пережитої на протязі довгих років, ще з часу виходу з армією УНР з України, і висловленої у прокляттях дівочої і юнакової постатей в поемі "Вічний Корабель", до болючої проблеми права переможених на нову

вітчизну вертався Мосендз у багатьох своїх поетичних і прозових творах. Яскравий, хвилюючий і неповторний вислів цієї безупинної тривоги, що мучила поетову чутливу як сейсмограф совість, і його "вогняне пожежами неспалене серце", дав Мосендз у своєму, написаному 1935 року у В. Павловичях, уже в українському аспекті вірші п. н. "Romona militans. A. D. DCCCCXIX.":

"Рясні були тоді серпневі дні,
Що їх ми покидали, недобиті.
Над нами — злотний щит в височині,
А долі — яблунь віти гроновиті.
Як було гірко змореній душі
Від сорому поразок і втоми!..
Безсилим — краще впасти на межі,
Звідкіль ще знать хоч стріху свого дому.
Ми ж варварам лишали мед і хліб,
Рясноту піль, тягар солодкий грона,
Ясир — владарку повновісних діб,
Української землі струнку Помону.
Та під хрестом козацьким в борознах
Вона ще нас востаннє перестріла,
У вічі глянула і... мовчазна
З дороги переможеним вступалась.
І геть пішла! Нам кинула, мужам,
Погорду матері, сестри і жінки..."

Глибокого сорому й болю від цієї погорди не міг поет витравити навіть і двома рядками ляконічного закінчення, що, мовляв,

"Спинились ми! Спинилися і там
Наш кулемет відсвяткував дожинки",

які звучать як заспокійливе виправдання неминучого таки, не зважаючи і на цей останній розпучливий біл, відступу переможених із рідної землі.

Мотивами останніх боїв, походів і поразок та відступів пронізані й інші вірші із цього ж циклу "Romona militans", писані цього ж 1935 року, друковані у "Вістнику" в книжках 3-їх і 7-8-їх і зібрані потім разом з іншим поетичним доробком Мосендза у збірці "Зодіак", виданій у В-ві "Колос" 1941 р. у Празі. Між віршами збірки є такі характеристичні мосендзівською історіософічною тематикою поезії, як "Баллада про побратима", написане в "подражаніє" О. Ольжичеві "Ми були", вірш про "татарських лю-

дей" в історії України чи й навіть вірш "Подєбрадські дні" із візією "прабатьківського майдану" і зчарованого Богдана на степовому коні. Особистої лірики в цій збірці небагато, але й вона сповнена українськими рефлексами, спогадами про "далеке і давнє" України. Любов до чужинки іде у нього врозріз із любов'ю до покинутої вітчизни ("Антимарія"), і він хотів би "стиснути певною рукою" палке серце, щоб "не вадило воно геросві... у боротьбі" (вірш "Неціловані уста").

Дуже характеристичною для тогочасного зацікавлення Мосендза проблемою боротьби з наїзником, що знайшла свій вислів у його поетичних творах, була праця Л. Мосендза п.н. "Штайн — ідея і характер", написана ним для Книгозбірні "Вістника" і видана 1935 року. В цій праці Мосендз накреслив постать видатного діяча німецької визвольної боротьби й організатора європейської коаліції проти Наполеона, барона фон Штайна, підкреслюючи водночас із цим вагу характеру у формуванні національного провідника і героя. Не зважаючи на те, що Мосендз над своєю темою основно й багато попрацював, використавши для своєї теми широку літературу, видавництво видало Мосендзову працю про Штайна в скороченому майже на половину вигляді, чим Мосендз, як свідчить у своїх спогадах Подорожній (М. Мухин), був дуже огірчений, заявляючи, що "більш він не має охоти писати подібних праць".

На першу половину тридцятих років, дуже плодючих для Мосендза, як письменника, припадає теж і постанови його прозових творів — згаданої вже автобіографічної повісти "Засів" (видаана першим виданням у Чернівцях 1936 року, другим виданням 1941 у Празі або в Братиславі і третім виданням у В-ві К. Мұльєвича у Маліні в Бельгії 1946 р.) та низки оповідань, що увійшли до виданої І. Тинктором у Львові 1937 року збірки оповідей "Людина покірна". Сюжети усіх оповідань у цій збірці взяті з часу визвольної боротьби України з московським загарбником, і всі ці оповіді, як їх назвав Мосендз, пронизані прикметними чи краще приреченими Мосендзові мотивами — рішучого спротиву проти української покори ("Укрита злість, облудлива покірність" — назва однієї ж з новель у збірці), непримиренністю до ворога ("Людина покірна", "Брат" та інші) і до всякого роду відступництва ("Роксоляна") і безкомпромислової, завзятої боротьби із окупантами України ("Берладник", Великий лук", "Поворот козака Майкеля Сма-

йлаза"). Не зважаючи на проведену в оповіданнях цієї збірки тенденцію автора показати в контрасті з "покірною людиною" тип вольового, непокірного і непримиренного українця, що почав народжуватися і виявляти себе у вогні визвольних змагань в Україні 1917-1920 рр., усі новели чи й тільки нариси в цій книжці побудовані з технічного погляду досконало, і визначаються вони не тільки цікавими сюжетами й зав'язкою та розв'язкою дії, але і зв'язким стилем та ядерністю й ощадністю розповідної мови. Тому теж недаремно критика визнала в той час Мосендза "одним із найкращих — коли не найкращих — з наших живучих новелістів" (О. В. — "Вістник", кн.12 за 1937 рік).

Такою ж досконалістю визначаються і видані 1939 року у Львові в "Українській Бібліотеці" І. Тиктора збіркою п. н. "Відплата" Мосендзові новели, що їх сюжети узяті здебільша з історії західньо-європейського середньовіччя, італійського відродження чи й українського минулого такі як "Птах високого лету", *I'ha Pagata*, "Євшан-зілля" та інші. В усіх цих новелях виведені постаті сучорик, завятих і вольових людей, готових до кінця всупереч усьому й усім до відплати, до вирівняння своїх рахунків з оточенням і з долею.

Почав писати прозою Мосендз ще студентом, в другій половині 20-их років, у Подєбрадах. Першим його прозовим твором мало б бути, за свідченням Подорожнього, оповідання "Помста" (про смерть Папи), що, згідно з початковою інтенцією автора, мало дати назву другій збірці його новель, яку чомусь змінено потім на "Відплата". Було надруковане це оповідання в 11-ій книжці львівського "ЛНВісника" за 1928 рік. Черговим щодо часу написання твором була повість "Засів", яку писав Мосендз в рр. 1930 — 1932 під час свого перебування на студіях в Брні і в санаторії Штернберг на Мораві, де лікувався кількома наворотами. В цій же санаторії постало 1932 року і найяскравіше із Мосендзових оповідань *"I'ha Pagata"* про історію венеційського роду Пачіолів, що їм гаслом були виписані на їхньому родовому прапорі слова *"Non pacem, sed gladium"*, "Не мир, але меч!"

В 1934 р. постало велике оповідання Мосендза "Вояк відходить", надруковане під псевдонімом Ростислав Берладник в кн. 2-ій "Вістника" за 1936 рік. Оповідання це є своєрідним продовженням чи точніше розвиненням думок, висловлених у нарисі "Брат", що був друкований 1930 р. в ЛНВ й увійшов потім до збірки "Людина покірна". В оповіданні "Вояк відходить", присвячено-

му Валерії Лисянській, Мосендз обґрунтовує вже потребу емігрування колишніх воєнів на Захід, щоб "вчитися від нього, як треба перемагати й знов пригадати, як творити", або, як висловлено там же, вчитися від нього "техніки духа".

На 1927 - 1939 рр. припадає постійне і живе співробітництво Мосендза в редакційному д-ром Дмитром Донцовим "Літературно-Науковому Віснику" і — з 1933 р. — "Віснику". Надрукувавши на сторінках цього журналу в 1927 р. (кн. 4-а) свій "Сонет" ("Любов міцніша всіх міцних отрут..."), Мосендз зміщує в цьому журналі аж до червня 1939 року не тільки свої поезії й оповідання, але й теж романи. Цілістю був надрукований там в рр. 1930 - 1933 роман "Засів" і на сторінках "Вісника" були надруковані деякі розділи із започаткованого Мосендзом роману "Останній пророк". Крім цього появились на сторінках "Вісника" в 1934 р. Мосендзові переклади поезій Сари Тіздейл й Аделаїди Крепсі і Райнера Марія Рільке і в 1935 переклад віршу Е. А. По "Ельдорадо". Були надруковані в цих журналах і статті Мосендза про А. Үрасека (1930), про Джона Гелсворсі (1933), як теж і репліка на брошуру Юрія Липи "Українська Доба" (1936).

В першій половині тридцятих років Мосендз почав із прихильним йому захопленням студіювати еспанську мову і літературу, добиваючися можливості читати вільно еспанські книжки. Конкретним виявом цього зацікавлення була Мосендзова стаття "Народження Дон-Кіхота" (надрукована у черновецькій "Самостійній Думці", книжка 6 - 8 за червень - серпень 1936.). Закінчується ця стаття зачитуванням слів народженого для великих чинів Дон Кіхота, що "людина не є нічим більшим, як і будь-хто інший, якщо не докаже більше, ніж інший", слів, що їх можна з повним правом віднести і до самого Мосендза і його письменницького ставання та покликання.

Крім еспанської Мосендз ще із студентських років цікавився широко і наполегливо французькою літературою, зокрема творами Бальзака і Фльобера, що їх читав у чеських перекладах, і особливо ж творами англійських прозаїків і поетів — Кіплінга, Вайлда, Велкса, Гелсворсі та ін., що їх, опанувавши досить добре англійську мову, читав в оригіналі. Про велику начитаність і широкі зацікавлення Мосендза світовими літературами є багато згадок у повоєнному листуванні Мосендза. В цьому наполегливому читанні він мав свою спеціальну методу, тасмницю якої виявив у лі-

сті до Арсена Шумовського від 17 червня 1948 р. "А головне треба вміти читати — писав тоді Мосендз. — Я читаю не окремі слова, а зразу цілий рядок, ціле речення... Правда, таке читання не є глибоке. Але глибоко читати я потребую лише щось для праці. А як почати читати з олівцем і записувати — нічого не прочитаєте. Тому я не читаю, а ковтаю. На всі ці речі маю досі не злу пам'ять, але перед гніванським тифом була ще краща".

Останні роки сорокового десятиріччя і світову війну перебув Мосендз то по санаторіях, лікуючися, то в Ужгороді (1938 р.) і далі аж до 1945 р. у Братиславі на Словаччині, де працював хеміком у винарській індустрії і де одружився, знаходячи по довгих роках еміграційного поневіряння любов, родинне тепло й опіку. Але й це так довго вичікуване особисте щастя тривало коротко. Восени події примушують Мосендза податися далі на Захід, в Австрію, і він залишає самих — вже назавжди — і дружину Магду і доньку Марійку, болючим спогадами про яких сповнені листи Мосендзові з останніх років його життя до його друзів і знайомих. "Якби я був коло неї, напевно би видужав" — пише в одному з листів про дорогу свою дружину, студентку медицини, словачку, що її навчив не тільки української мови, але й надхнув її українським духом. "Марійка гарно говорить по-українськи, молиться, є жива й золота дитина — тішитесь в іншому листі. — Лише, чи побачу я їх?"

Вийшовши на нову еміграцію і зупинившись тимчасово в Інсбруці в Австрії і потім у Зеефельді, Мосендз, не зважаючи на важкі умови післявоєнного втікацького життя і на працю в різних допомогових комітетах, знаходить час на писання, на письменницьку творчість. В червні 1945 р. пише цікаву новелю "Життя", про матір, що в розпучі за померлою донею не дозволяє похоронити її, щоб задержати хоч тіло її біля себе. В травні 1948 року Мосендз починає писати поему "Канітферштан", що її він присвячує "Дружині із щирістю", датуючи присвяту днем 30 серпня 1945. Згодом на протязі лютого - листопада 1946 року вже під час перебування в Зеефельді, в Тиролі він пише поему "Волинський рік", що її присвячує "Доньці Марійці на спомин і пригадку":

"Дай рученятко, серденько Марійко!
З тобою помандруємо удвійку
У ті часи, що, мов би синій дим,

З багать чабанських в'ється ще нестійко...
Але ось-ось розів'ється, і з ним
Сплинуть згадки, як дальня коломийка."

У присвяченій дружині Магді поемі "Канітферштан на українську мову перелицьований" (Вид. І. Тиктор, Інсбрук, 1945) Мосендз нав'язує знову до проблеми покидання батьківщини, що для неї розв'язки він шукав і в "Вічному Кораблі" і в віршах циклу "Ромона Militans" і в оповіданні "Воляк відходить". У своїй новій поемі Мосендз виводить постать дядя Гордія із подільського села Токарівка і, поведивши по світу — по чужому німецькому Гданську — приводить його після різних пригод і розчарувань

"додому,
Щоб там, на межах токарівських піль,
Дать геть з душі чужиннюю оскому,
Свої скарби поставити за ціль!.."

Кінчається ця поема, один із найкращих творів в українській літературі на тему повороту додому, на батьківщину, патетичним викликом, що нагадує 136-ий із псалмів Давидових "На ріках Вавилонських":

"О, Україно! Токарівський краю!
Хай проклянуть мене синів сини,
Коли тебе на іншу промінію,
На заклики чужої далини,
Коли земель твоїх святому диву
Скарбів душі своєї не віддам,
Коли твоїм жалам і твоєму гніву
Не офірую серця свого храм."

В Інсбруці зустрівся Мосендз і приятелював із Юрієм Кленом (Освальдом Бурггардтом). Клен писав тоді свій "Попіл імперії", і обидва вони з Мосендзом мали багато тем для переговорення і пересправ між собою про різні явища і проблеми українського сучасного і минулого. "Ах, хахли! — писав згодом Мосендз у листі до Шумовського від 19 березня 1948, нав'язуючи до тодішніх зустрічей і розмов із Кленом. — Навіть у націоналізмі не можуть піднятися над Просвітою! Україна! А далі?... Все у нас співи, хори, а опери немає, немає синтези, а як є — синтеза спільного котлола, синтеза політграмоти... слов'янства... Один Клен розумів це, коли писав свій "Попіл". Був великий поет! Скільки ми з ним

доброго говорили. А я лаявся. А він, він дивився на мене сумирно, наче хотів сказати: "Говори догори"."

Тривалою пам'яткою тогочасних зустрічей і приятелювання Клена й Мосендза була задумана і створена ними цікава літературна містифікація, після пародез Едварда Стріки, одна з найцікавіших і єдина у своєму роді збірка пародійних віршів п.н. "Дияболічні параболі", видана під спільним псевдонімом Порфирій Горотак В-вом "Нові Дні" у Зальцбургу 1947 р. Справжніми авторами цієї збірки були вони обидва — Клен і Мосендз, як це виявив потім сам Юрій Клен, і як це підтвердив пізніше у своїх листах Мосендз, який і написав і підписав передмову до "Дияболічних парабол", представляючи Горотака, як уродженця Горотаківки на Зеленому Клині, мандрівника по Манджурії, Кореї, Японії, Індії, Ірані й Туреччині й ...українського емігранта в Австрії, плодючого й оригінального українського поета, стиль якого "вироблявся під впливом Рембо і Малларме" і якому "сучасні українські поети, особливо неоклясики, допомогли ...цей стил, відшліфувати". Ця збірка, яку Мосендз визначив у своїй передмові, як "цікаву появу, що їй досі немає прикладу в нашій літературі", охоплює цикли "Неозірність", Мегалострофи собі", "Мегалострофи іншим" і "На тулумбасі гір". Вміщені в ній між пародіями на різних діячів літератури і мистецтва теж і пародії на самих таких авторів "Дияболічних парабол" Юрія Клена і Леоніда Мосендза. В пародії на останнього, написаній мабуть Кленом, Мосендзові присвячені такі строфи:

"Нарікшись сином зодіяка,
Без крил поринувши в етер,
Руками ти повітря дер
І віршем присмиряв макака...
Суворіший ніж Робесп'єр,
Духовного прокляв ти ланця,
Що сів на корабель голляндця,
Який чужі простори жер...
Переповзай, мов таракан,
Молочний шлях. Дурний нащадок
Доробок твій візьме у спадок
І скаже він: "Канітфершан"."

Генезу Порфирія Горотака і його "Дияболічних парабол" виявив докладно вже після смерти Клена сам Мосендз у своєму ли-

сті із Швейцарії до Арсена Шумовського від 17 червня 1948: "Ех, Горотак! Як можете — пришліть мені 2 примірники. Я один з них виправлю, доповню й Вам перешлю. Так, це ми з покійником (Кленом) написали за два дні. Деякі речі вдвох писані. Дещо не ввійшло. Навмисне дали туди й чепуху останню, щоб ніхто не пізнав. Але старий все розказав (слаб був на язик покійник), а потому помер, а з ним і Горотак П.". Заява Мосендза, що "Параболи" були написані за два дні, перебільшена, бо насправді писання їх, як свідчить д-р Юр. Герич, тривало майже два місяці.

Співпрацював при творенні "Дияболічних парабол" і Мирон Левицький, який згідно із первісним задумом мав бути ілюстратором цього видання.

Негадана смерть Клена була невимовно болючим ударом для Мосендза. "Клена мені шкода, осиротіла моя душечка", "Мені без нього дуже тяжко" — жалівся у листах до А. Шумовського. "Помер Клен. Великий жаль і велика злість, безмежна гіркість" — писав М. Селешкові. І водночас із цим обурювався тяжко Мосендз у своїх листах на писані після Кленової смерті панегірики — тими, що "раніше рахували його партачем".

В другій половині 1946 року, під час перебування в тирольському Зеєфельді, не зважаючи на гірське повітря і піклування друзів та на лікування в місцевій санаторії, Мосендз починає все більше занепадати на здоров'ї. Відновлюється невилікувана стара хвороба сухіт, і Мосендз, не маючи ні засобів, ні можливостей для успішного лікування в умовах післявоєнної Австрії, переїжджає в грудні 1946 з допомогою, зокрема д-ра Юрія Герича, до пансіону Мотекс у містечку Бльонав над Женевським озером у Швейцарії, де для лікування одержує допомогу теж і від американського ЗУАДК-у.

Історія перебування Мосендза в цій швейцарській санаторії багата на незвичайні сторінки героїського змагання людини й поета з важкою хворобою і безупинною загрозою смерті, а з другого боку пронизана тривожними моментами духового упадку, розпуки, безнадії, що з них Леонід Мосендз виривався звиятно усією силою свого духа й волі до останніх хвилин свого земного шляху. Списана ця історія документально в його листах із Бльонав і, зібрана й опублікована, вона творила б єдину у своєму роді книгу терпіння і держання одужовленої і мужньої людини.

З перших місяців перебування Мосендза в Моттекс настрої в нього міняються, як провесняна химерна погода: "Одне, що тут добре — це почуття свободи, і це почуття мені дуже добре робити, може більше, ніж страва" — радіє в листі до І. Вараниці від 14 лютого 1947, щоб черговий лист, від 20 березня цього ж року, виповнити вже суцільним наріканням: "А тут я цілком забутий! І мені також эле, гарячка, скоро кінчається термін (перебування в санаторії — Б. К.) і я кидаюся, як ранений звір, щоб трохи того життя зачепити..."

Щоб рятувати себе від цих настроїв, від повної таки безнадії та й від смерти, Леонід Мосендз безупину і багато працює: більше, як на це дозволяють йому сили, набагато зусильніше, як цілком таки здорова людина. Читас не тільки всю актуальну українську книжкову і журнальну продукцію, але й усе, що тільки може дістати з французької, англійської чи еспанської літератури. Вчиться по французьки, пробує вивчати старогребейську мову, доповнює своє знання англійської. Веде безупину постійне і широке листування із своїми друзями і знайомими в Австрії, Німеччині, Англії, Канаді, ЗДА. Цікавиться всіма можливими справами і проблемами релігійними, філософічними, мистецькими, літературними. Разом з усім цим він головну частину свого часу і сил присвячує літературній праці, дописує й опрацьовує свій великий роман "Останній пророк", студіює потрібну для цього наукову літературу, здійснює низку нових літературних починів і творів, публікуючи водночас і деякі свої публіцистичні праці.

Цікаві інформації про літературну творчість Мосендза в тих двох санаторійних роках дають його листи до приятелів і знайомих. В жовтні 1947 року він сповіщає, що пише казки й оповідання для своєї Марійки — "бабки солодкої й любої, як бувають у 4 роки дівчатка", і що хоче написати для неї історію Старого Завіту. В березні 1948 року сповіщає Шумовських, що пише "новелю про ченця, який ціле життя молився за чорта, щоб над ним змилосердився Господь. Бо все зло від чорта, а як ум'якшити серце диявольське, не буде спокуси, не буде й зла на світі". В травні ж 1948 р. повідомляє, що почав писати нову поему "Дві життя й смерті козака Мамая" — на тему легенди Сизифа.

Від пропонованої йому в той час співпраці в в деяких журналах, зокрема у "Вежах", Мосендз відмовляється, мовляв тому, що праця над белетристичними речами забирас в нього надто ба-

гато сили (лист до О. Пащенко від 20 червня 1948 року). Не хоче співпрацювати й у відновленому в 1948 році у Німеччині "Літературно-Науковому Вістнику", з тих оглядів, що для співпраці в ЛНВ не бачить "підстав, не знаючи ані редакції, ані співробітників". Відмовляється він і від співпраці у планованому М. Лебедем журналі, заявляючи в листі до нього від 1 серпня 1947 року, що його "ідеалом є видавати свій місячник, як от був Донцовський Вісник". Все ж таки, Мосендз у той час послав до ЛНВ, написаний під псевдонімом О. Лясковець памфлет проти Хвильового п. н. "Знесвячування храму", який в ЛНВ не був надрукований і появився із зміненним заголовком "Хвильовий — легенда і дійсність", без апробати Мосендза в Зальцбургу в Австрії, із змінами і помилками, з приводу яких Мосендз дуже хвилювався.

Але вся ця літературна й епістолярна діяльність Мосендза, усі його лектури і студії, що ними він так зусильно намагався вдержувати і своє здоров'я і своє життя, не спинили фатального розвитку його хвороби. Не помогли ні віджива, ні ліки, ні навіть впорснення стрептомицини, у висліді яких покращав його апетит, збільшилася вага і минула гарячка і кашель.

"Знаходжуся зараз в "піднесеному стані" — звітує Мосендз дня 1 липня 1948 року в листі до А. Шумовського — чекаю на торакопластику. 9 - 10 ребер мають мені виїняти, щоб стулити каверну, бо й стрептомицин не помагає. Ц. т. поміг мені тим, що приправив мене до операції, Без нього би вона була неможлива. Отож у мене настрої всілякий. Не доби́ли німці й москалі, доріжуть швайцарці, бо при цій операції дуже часто стається, що вона вдається, але пацієнт гегас".

Згадувану в цьому листі першу операцію Мосендз перебув щасливо 18 серпня 1948 року, про що повідомив Шумовських в листі з 25 вересня, сплітаючи нотки бадьорости з резигнацією: "Мені в міжчасі зробили I операцію: вирізали ззаду 5 ребер на загальну довжину 53 см. й трохи стиснули каверну. Ще мають вирізати спереду 2-3 ребра. (Вирізані реберця були вжиті на виготовлення Єв). Операція була тяжка, й я ледь-ледь вирвався з когтей Тітки. Але вона ще шанси має при другій операції. Тепер я у Моттекс знов, бо робили мені операцію в Лейсін. Пишіть мені. Як буду мати більше сил, напишу Вам зразу цілий роман про Лазаря Мосендза й його ребра. А тепер досить і цього, бо я стратив після операції більш 5 кіл. й мушу знов приправитись до другої...

Пишіть мені на стару адресу, а якби вже не був на цім світі, то листа Вам повернуть, і згадайте в своїх молитвах "беззбрєнника" Леоніда!".

Напередодні другої операції, ще 12 жовтня 1948 року Леонід Мосендз переслав Шумовським карточку такого змісту:

Горят костры горючие,
кипят котлы кипучие,
блестят ножи булатные —
хотят козла зарезати...

ц.т. завтра має бути друга операція, а сьогодні я одержав Вашу листівку з Англії... Коли я буду? І чи буду? — Настрій у мене мінорний. Хоч і докучило вже бути довше хворим. На видужання є добра надія. Але... серце моє отруїли баціли й воно слабне...".

На другий день, 13 жовтня 1948 року Леоніда Мосендза не стало. Не витримало серце, ослаблене довготривалою мужньою боротьбою, порвалася нитка втримуваного зусиллям волі життя, погас вогонь, що горів до самого кінця буйно і високо. Похорони були сумні: ховав Мосендза протестантський пастор, бо від православного Мосендз ще перед смертю відмовився, не бажаючи, щоб його ховали москалі. З українців відвели його на місце останнього сучасника тільки двоє: пані Бачинська і Ростислав Шулґин. Решту похоронного почиту творили персонал санаторії і хворі.

На 12-ому році після смерті Леоніда Мосендза з'являється вперше книжковим виданням найбільший твір Леоніда Мосендза, що над ним працював покійний письменник на протязі цілих 11 років свого трудного життя і що з ним зв'язував свої письменницькі амбіції й досягнення, сподіваючися створити епопею — завершення своїх письменницьких "шалених дум" і поривань, вінок усього свого життя. У свого "Останнього пророка" прагнув він переллати все те, чим жив і до чого змагав не тільки він сам, автор твору й учасник визвольної боротьби українського народу, але й те, чим жив і до чого змагав цілий народ. Тож, не зважаючи на добу і країну, що в них відбувається дія "Останнього пророка", цей твір усією своєю настановою, усім змістом і ситуаціями є наскрізь українським твором, як українськими були драматичні поеми Лесі Українки, перенесені в чужі віки і середовища. "Останній пророк" — це роман про ставання і ріст українського націоналізму, персоніфікованого в постаті ізраїльського Єгоханана, того, що Богом даний, майбутнього предтечі Месії — Івана Хрестителя.

Це роман про історію українського націоналізму, безкомпромісного, мужнього національного руху, що його чітку й виразну візію виплекав собі у своїй уяві автор, задивлений у величну ідею й у виідеалізований характер носіїв цього руху, які йдуть до вимріяної мети вперто і послідовно. Одним із ініціаторів цього руху був і сам Мосендз, організуючи разом з іншими у 20-их роках Легію Українських Націоналістів.

Як нелегким і трагічним було Мосендзове життя, так і цей роман його останній має свою незвичайну і трагічну інколи історію. Почав писати його Мосендз ще в 1935 році, в добу найбільшого розвитку націоналістичного руху на західних українських землях і на еміграції, в добу звитяжного походу націоналістичної ідеї. Як тільки Мосендз започаткував працю над своїм "Останнім пророком", він зустрівся з доріканням і Мухина й інших своїх приятелів-націоналістів за зраду української тематики, за втечу до Палестини до-Христової доби і т. ін. Мосендзові опоненти домагалися від нього праці над широкими полотнами про сучасність, доводили, ще 1917 - 1919 рр. вимагають свого втілення в літературі, не усвідомлюючи собі та й не передчуваючи, що Мосендз запланував свій "екзотичний" твір на цілком таки сучасну тему: про український націоналізм.

Деякі розділи із цього роману почав Мосендз друкувати у львівському "Вістнику", але появились вони дуже фрагментарно і спорадично (1936 — кн. 2, 1937 — кн. 5, 1938 — кн. 2, 4, 1939 — кн. 5, 6), і не давали уявлення про цілість й основну ідею твору.

Працював Мосендз над підготовкою до свого твору із прикметною йому, як науковцеві, ґрунтовністю і систематичністю. Він не тільки ознайомився з Біблією й загальною історією Палестини I-го віку по Христі, але і з римською історією того часу і з працями з ділянки біблійної археології. Під час писання дальших томів, уже на еміграції в Австрії й особливо ж у санаторії Моттекс у Швайцарії, він студіював і Талмуд й історичні праці Йосифа Флавія.

Працю над викінченням першого тому "Останнього пророка" п. н. "Батьки" (про Захарія й Елісебу) і над писанням другого тому "Вибранець" закінчив Мосендз з початком 1947 року у Бльонав і зараз же почав заходи для видання його у видавництві К. Мулькевича в Бельгії, передавши туди рукописи цих двох перших частин. У своїх заходах і сподіванках побачити свій довго виношуваний твір надрукованим зазнав глибокого й болючого розчару-

вання, що їх висловлював з обуренням, а то й злістю на протязі півтора року у своїх листах до приятелів і знайомих. Всупереч домові, послані в Бельгію частини роману друком не появились, і звороту рукописів добився Мосендз щойно в травні 1948 року. Втративши надію одержати взагалі вислані в Бельгію частини роману, Мосендз почав був переписувати наново I-у і 2-гу частини, як про це сповіщав в листі від 19 березня 1948 року, нарікаючи: "Не маю потрібних історичних матеріалів і є мені до плачу, до реву до... Пишу, а воно мені й фізично тяжко, 7 — 8 отаких сторінок від руки написати. Болить рука, а від неї й груди".

Закінчивши в квітні 1947 р. переписувати рукою другу частину роману і переславши її до Бельгії, Мосендз зразу ж таки, як про це сповістив у листах до І. Варанці, писаних в травні 1947 року, почав писати третю частину роману, що її назвав "Манівці", сподіваючися знайти і в Бльонавській санаторії потрібні зв'язки і матеріали для писання (лист від 1 травня 1947) і стверджуючи згодом (8 травня 1947), що "третя частина мінчається і дуже добре мені пишеться". Все ж таки працював Мосендз над цією частиною ще і в жовтні 1947 р. (лист до Шумовських від 11 - 17 жовтня), докінчуючи її.

Як доводить згадка в листі до М. Селешка від 8 червня 1948 року, крім згаданих трьох частин, до роману мала увійти ще й четверта частина ("За I. част. я жадаю 200 шв. фр., за другу те ж, за 3-тю 300 і за четверту теж 200 шв. фр."), що її писав Мосендз на протязі 1948 року, читаючи для цього наполегливо Талмуд ("темний, темний, аж боязко читати часом" — лист до Шумовських від 21 квітня 1948) і студіюючи інші матеріали. Але ж ніяких більше конкретних згадок про цю четверту частину в листуванні Мосендза немає і в наявній рукописній спадщині його вона не збереглася. Доказом, що мала бути ще й четверта частина роману, може бути і той факт, що третю частину назвав Мосендз "Манівцями". Ця назва доводить понад усякий сумнів, що згідно із задумом і основною ідеєю твору, як теж із закінченням третьої частини — четверта частина роману мала бути трактована в позитивному плані і в ній мав бути виведений Єгоханан уже як предтеча очікуваного всіма Месії. Дальшим посереднім доказом, що писав Мосендз теж четверту частину, може бути й те, що в листах своїх, писаних в 1948 році, Мосендз третьої частини вже не згадає, висловлюючи тільки бажання за всяку ціну закінчити працю над

романом і добитися його появи книжкою: "Я би дуже хотів уже видати свій роман! Потім би й помер. Йй-Богу молюся часом, щоб Мати Божа випросила мені сили для докінчення цієї праці й друку" (лист до Шумовських від 8 квітня 1948). "Але роман, передусім роман! Він жере мене!" (лист до них же від 24 травня 1948). "Першу частину знову переписав... і пішло до видавництва через Прєкопа... Видавати треба... Бо це буде моя візитівка з мого ложа хвороби, що я працюю, а не лише плакаю ТВС" (лист до М. Селешка від 8 червня 1948). Але ж з усіх тих бажань пощастило Мосендзові тільки одне: послати рукопис першої частини свого роману до "Укр. Трибуни", як про це він сповістив М. Селешка за тиждень перед смертю поштовою карткою від 6 жовтня 1948, зазначаючи лаконічно, що "II й III частина ще не переписані".

Обірваний чи надламаний передчасною смертю автора, Мосендзів роман "Останній пророк", хоч і збережений тільки у своїх трьох перших частинах, є справжнім останнім твором письменника високої класи й полету. Написаний він вправною, досвідченою рукою видатного прозаїка, майстра новели і кожен його розділ читається з неослабленою увагою і зацікавленням. Хоч і без четвертої кінцевої частини, усі три перші частини пов'язані між собою міцно і постаттю героя і його розвитком, як і часом та місцем дії, і творять з мистецького погляду завершену цілість. Кожна частина, як про це свідчать порівняння рукописів і друкованих фрагментів чи рукописних варіантів, була багато разів перероблена, скрупульозно виправлена і в остаточній редакції залишилися все що найсуттєвіше. Писав його Мосендз не тільки із знанням даного часу й середовища, Святого Письма і Талмуду, але і з глибоким відчуттям і зрозумінням письменницької відповідальності і поклонання. "Письменником бути — писав він у процесі своєї праці над закінченням "Останнього пророка" у листі до Шумовських від 8 квітня 1948 р. — та ще в наші часи — це щось більше, ніж пером водити по папері. Це поклонання Боже. Як колись Джотто перед початком картини молилися й постили — так і тепер дух письменника мусить бути чистий, вартий тих високих слів, що комбінус на папері його вправлена рука. "Вірність цьому принципові довів Мосендз цілим своїм довго виношуванням і вистражданим "Останнім пророком".

Роман Мосендзів — це повість про народження, дитячі, юнацькі і молодіцькі літа Єгоханана, сина Захарії й Елісеби (Єлисавети),

значить про Іоанна, предтечу Ісусового і потім Івана Хрестителя, що про нього йде розповідь у перших главах євангелії св. Луки. Але ж Мосендзів Єгоханан змалку захоплюється зброєю і військовим ділом, що їх репрезентують в Палестині римські займанці, і мати Елісеба, боячися шкідливих наслідків такого захоплення, віддає Єгоханана, зрештою згідно із даним колись приреченням, в науку до єрусалимського храму, де він пізнає вчення фари́сеїв і садукее́їв. Збагнувши розрив між словом і ділом у своїх вчителів і зазнавши багатьох сумнівів і розчарувань, Єгоханан пристає до зелотів — організаторів й учасників збройної підпільної боротьби проти римських окупантів і проти своїх власних жидівських запроданців — царя, священослужителів і фари́сеїв. Гасла і настанови зелотів доведені в перших частинах роману до фанатичної крайности — категоричного і повсякчасного відкидання покори і слухняности, прославлювання чину і боротьби, апогеоз меча, що ним треба нищити не тільки ворогів, але і своїх зрадників і запроданців, пропаганди фанатизму і ненависти і навіть обґрунтовування конечности злиднів і нужди серед населення і потреби існування незадоволених, бо тільки так можна посилювати й успішно вести боротьбу з наїздниками. В зустрічі із зелотською дійсністю духовість Єгоханана починає ламатися, він, як стверджують провідники зелотів, "забагато думає", і йому, щоб відвести його від цього думання і зв'язати тісніше з терористичною акцією — доручають переведення експропріації в єрусалимського багатія Беназара.

Проте, закінчується третя частина роману "Манівці" якимось внутрішнім зламом, натяком на неминучий розрив Єгоханана із зелотами і їх практикою. Взявши участь у наказаній йому експропріації — здобутті скарбу Беназара, під час якої той гине від удару серця, Єгоханан починає ніби нову добу свого життя. Він ще іде в батьківське село, в рідну хату, щоб відчуті, що ніщо не в'яже його вже з землею, ще повторяє на могилі батька Захарії зелотську присягу "за закон, за храм, за нарід", але ж, вернувшись до Єрусалиму, не шукає вже зв'язків із зелотами. Він виходить перед брами Єрусалиму, на передмістову площу шукати допомоги від асаїна, члена секти есеїв — для хворого десятилітнього сина злидаря Закхії і добивається цієї помочі по довгих благаннях повторенням слів Божого закону: "Милість давайте, а не жертву".

На цьому несподіваному, з погляду на загальну тенденцію перших частин роману, кінці ніби поклався відпечаток приреченої авторові твору важкої хвороби, свідомість неминучої смерти, коли уже не гасел і не жертв було йому треба, як людині, але милости, любови. І може тому цей кінець звучить, як передвістя того, що буде — коли він, Єгоханан, Богом Даний, буде провіщати прихід Месії, що, не мир приносячи а меч, проповідуватиме усе ж таки Царство Боже — царство милости і любови між людьми.

Але ж, з другого боку, це закінчення свідчить про той злам, що відбувся в поглядах і в думанні самого Леоніда Мосендза, висловлений так яскраво в листуванні його останніх двох років і пов'язаний самим же Мосендзом із романом "Останній пророк". Як і герой свого роману, Мосендз розчарувався у вчителів-ідеологів і провідників і в деяких виявах сучасного йому організованого націоналізму. Спринчинений цим розчаруванням у Мосендза злам можна б ілюструвати десятками цитат із листів до друзів з різних відламів націоналістичного руху і до своїх приятелів не-націоналістів. Можна б цитувати його вислови і думки, інколи гострі-гострі, аж дошкільні, про "вождів", що проповідували одне, а робили друге; що не сміють провідники мати "приватних речей" у своєму житті; що про таких "казав колись Христос: робіть усе, чому вони навчають, і нічого, що вони роблять, про тих, що "забагато дзвонять про націоналізм, а замало прикладають до нього рух", про те "щоб маси вести, а не плентатися у них у хвості треба мати відвагу бути непопулярним", про "кризу характерів" і т. ін. "Не злися на мене за моє гострозвиччя — писав Мосендз у листі М. Селешкові від 30 серпня 1947, в час закінчування "Манівців", третьої частини "Останнього пророка" — але моє розчарування безмежне й головно в моральних якостях, бо політичні — їх творить лише язик, а коли люди живуть з революції, то що ж їм робити, як не язика авправляти".

Розчарування Мосендзове було глибоке і болюче, але ж гострі його заводи й репліки слушні і справедливі у своїй основі і в патріотичному Мосендзовому ставленні до України і справи її визволення. Підкреслиючи в одному з листів (25 листопада 1946) ще перед виїздом з Австрії, що "я не був ніколи жаден "івець", лише все "інець", Мосендз так характеризує в одному із своїх наступних листів до М. Селешки внутрішню гризню між націоналістами: "Ці сварки "івців" — це льокальні справи, від яких эле

робиться. Але в УПА я маю приятелів, і це не фантом. Мені здається, що у взаємній ненависті "івці" не признали б собі навіть носа між очима... Гріхи "івців" — це старі гріхи націоналізму: неграмотність, зарозумілість, нетерпимість і самозакоханість. Але людей гудьмо, з людьми будьмо й я теж українець. Тому старанно вибираю зерно українське від "івської" полови й працюю, бо "Ukraine first". Такими ж словами схарактеризував Мосендз сучасний український націоналізм і в своєму листі до І. Вараниці від 23 березня 1947: "Над нашим націоналізмом нависла одна загальна велика хиба: неуцтво й зарозумілість. Всі ці "діячі" в'яжуть воєнну дійсність з реальною сірою і думають, що пістолями можна диригувати. Я з жалем бачу, що від людей хотять не знання й праці, але послуху й підлизування. На це я не здібен, я звик до співпраці й товариського порозуміння, а не до задирання носа й експлуатації для персональних цілей. І мені гірко, прегірко на душі". Цієї своєї характеристики Мосендз не обмежував тільки націоналістичними угрупованнями: не менше дошкульно висловлювався він і про інші політичні, в тому числі й демократичні напрямики.

Висновки із цього розчарування не так може націоналізмом, як "націоналістичною" дійсністю, зокрема із факту, що завели люди й характерні — не тільки хвилювали і непокоїли Мосендза, але й спонукували його шукати виходу, давати відповідь, розв'язку на всі ці пекучі і болючі — до гіркоти й розпачу — проблеми. Цю відповідь Мосендз готувався дати у своєму романі, за всякою правдоподібністю у незбереженій четвертій його частині. Конечність такої відповіді і навіть зміст її зафіксував Мосендз, виразно й без ніяких недосказів, пов'язуючи її із своїм романом, у своєму листі до Шумовських від 24 травня 1948 року, значить, знову ж таки в час писання четвертої частини цього роману:

"Ви говорите про недоговореність Донцова. Маєте рацію. Мабуть у моєму романі знайдете відповідь. Бо мірилом речей є людина й завжди буде людина. І ніколи не можна буде добробуту людства досягнути злочинними засобами. Ціль ніколи не освячує засобів, і коли наші наці(оналісти) про це забудуть — буде з ними великий капут... Любов до України велика річ, але треба ще собі усвідомлювати, навіщо нам гая Україна, потрібна. Бо якщо ми в ній запровадимо своє НКВД, як вже смакують фітільовщики, то чи варто мати Україну?"

Не зважаючи на ці песимістичні ствердження і запити, Мо-

сендз залишився переконаним націоналістом, у справжньому розумінні цього слова. До кінця своїх днів він зберіг глибому релігійність і прив'язання до православної віри, відданість ідеї збройної боротьби і безмежну любов до України.

"Козак віри не міняє", "мінати віру — не козацьке діло" — повторював він у своїх листах, стверджуючи, ще, що "я... рахую себе приналежним до всіх християнських конфесій... А я ще й містик трохи — за мене присягалися мої хрещені батьки... й я їх не смію зрадити".

Висловлюючи свої дорікання в бік націоналізму і націоналістів, Мосендз водночас із цим усі свої надії покладав на УПА, не вважавши цієї армії якимось фантомом, і обороняючи молодий вік і запал її воцтва: "А що члени УПА молоді, — то це не так страшно. Скільки мені було років, коли я був у 1918 році в армії УНР? Скільки було років Гарібальдійцям..., або тим що року 1775 покидали в Бостоні до моря англійський чай... Треба бути гордим, що ці "діти" переконані, що вони комусь можуть бути "союзниками". Пізнаю в них духа Ігоревих воїнів..." — пише в листі до М. Селешка від 15 грудня 1947 р., після прибуття до Німеччини збройних відділів УПА.

Якщо ж іде про Україну, то, не маючи вже в останні роки свого життя ніяких підстав до надій на повернення на рідну землю, мовляв, "я романтик, а все те, що було мені миле й любе, там знищене й Україна уже не та, що жила в моїй уяві", а "працювати для України можна і не в Україні", Мосендз — воєк, науковець, поет і прозаїк, автор "Останнього пророка", зберіг її непомеркий вічний образ у щонайглибших "святая святих" своїх почувань і дум. До болю зворушливо висловлена ця Мосендзова любов і вірність у листі до Ганки й Арсена Шумовських, написаному 15 березня 1948 року:

"Перед роками снівся мені сон: був я на небі, на широкій хмарі й під темним зоряним небом і ангел показував мені будинки. А в одному була вітринна велика за склом і там стояли на чорних підставцях блискучі діаманти. Бачу їх! "Це народи світу" — сказав ангел. — "А де ж Україна? — запитав я. — "Ось!" — і показав на 7-ий з ряду діамант. Не був він великий, як ті перед ним, але стрункий і блискучий, наче готична вежа... І досі пам'ятаю, досі відчуваю я той трепет".

Текст усіх трьох частин роману "Останній пророк" надрукований з машинопису, що його зроблено із примірника рукопису, переписаного рукою Автора і виправленого ним. Згідність машинопису із рукописом, що зберігається в п. Миколи Лебеда, перевірів літературний редактор цього видання. Крім деяких дрібних виправлень стилістичного і логічного характеру, ніяких змін в тексті не переведено. В основному в цілому творі збережено авторову мову і стиль, усуваючи тільки деякі русизми чи польонізми, або ж замінюючи надто льокальні слова літературними. Правопис достосовано до сучасного академічного.

При опрацюванні статті про Леоніда Мосендза і його роман використано епістолярний матеріал, який зберігається у приятелів і знайомих письменника, зокрема його листування з

- Ганною й Арсеном Шумовським за рр. 1945 — 1948 (20 оригінальних листів),
- Миколою Лебедем за рр. 1945 — 1947 (14 оригінальних листів),
- Іваном Вараницею — за рр. 1946 — 1948 (листи друковані в "Гомоні України", починаючи з 24 жовтня 1953),
- Михайлом Селешком — за рр. 1946 — 1948 (20 оригінальних листів),
- Р. Гармашем — фотокопії трьох листів з 1948 р.,
- О. Лашенком — одна картка з 1948 р.,
- Лист Ростислава Шульгіна до А. Шумовського про похорон Л. Мосендза (від 24 січня 1949 р.).

Не пощастило використати листів Мосендза до проф. Василя Іваниса, д-ра Юрія Герича (21 лист), ред. Петра Волинця та ін.

Крім того були використані рукописні спогади і матеріали п-ні Ганни Шумовської та д-р Зої Плітас, як теж рукописи недрукованих творів Л. Мосендза, що зберігаються в п. Миколи Лебеда: написана для його доньки Марійки казка "Кікіна хвороба", спогад

Порфирія Горотака "25" і машинопис більшої статті Л. Мосендза "Листи про українську культуру" і ще копії листів М. Лебеда, проф. В. Іваниса і М. Селешка до Мосендза.

Із друкованих матеріалів використано такі важливіші матеріали і статті про Л. Мосендза:

Симон Наріжний. "Українська Еміграція". Частина I. Прага, 1942 (Згадки про Л. М. на сторінках 117 — 118, 149, 158, 216, 266 й ілюстрації 367 і 379).

Українська Господарська Академія в ЧСР. Нью Йорк, 1959. (Згадки на сторінках 81 і 95).

В. Іванис. Леонід Маркович Мосендз. "Новий Шлях", Вінніпег, ч. 87, 1948.

Подорожній. Жмут спогадів про Л. Мосендза. "Промінь", 15 квітня 1949.

Улас Самчук. Леонід Мосендз. "Свобода", 9 листопада 1949.

І. Вараниця. Леонід Мосендз (Спогад в другу річницю смерти), "Гомін України", 11 і 18 листопада 1950.

Е(вген) М(маланюк). Леонід Мосендз. "Вістник ООЧСУ", ч. 6 за жовтень 1953, стор. 11 — 13.

І. Вараниця. П'ять років від смерти Л. Мосендза. "Гомін України", 17 жовтня 1953.

О. Данський. Леонід Мосендз про еміграційну літературу, "Визвольний Шлях", кн. 1 за січень 1954.

І. В(араниця): У десятиріччя смерти Л. Мосендза. "Гомін України", 25 жовтня 1958.

Леонид Таманський: 3 останніх років життя Мосендза. "Українська Літературна Газета" чч. 1, 2 за 1959.

Гаврило Гордієнко. До біографії Л. Мосендза. "Українські Вісті" (Новий Ульм), 4 червня 1959.

Подєбрадчанка. Новітній Берладник (Літературні Подєбради — Леонід Мосендз). "Визвольний Шлях", кн. 12 за грудень 1959. Стор. 1355 — 1362.

